

O'zbek va ingliz tarixiy romanlarining nazariy asoslari

Usmanova Sevara Sultanovna,
mahkamovasevara078@gmail.com
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)
Farg'ona davlat universiteti
<https://orcid.org/0000-0002-8663-6039>

Annotatsiya. Tarixiy roman yaratilishida ijodkor badiiy asarning tematik jihatdan xilma-xilligiga e'tibor qaratishi, uning badiiy qimmatini yanada oshiradi. O'tmish davrning taniqli adabiyotshunoslarining aksariyati tarixiy romanning paydo bo'lishini innovatsion, o'ziga xos hodisa bilan bog'lashsa, fransuz klassiklari esa fikrni ma'qullamaydilar. Ular yozuvchi faqat o'zi guvoh bo'lgan voqelikni haqiqat bilan tasvirlashi mumkinligini aks xolda bu tarixiy asar emas balki, uydurmalar majmuasi bo'ladi deb ta'kidlaydilar.

Kalit so'zlar: tarixiy roman janri, M.Baxtin, U. Shekspir, F.Shierttt tragediyalari, V.Skott, J.Golsuorsi, L.N. Tolstoy.

Theoretical foundations of Uzbek and English historical novels

Usmanova Sevara Sultanovna,
mahkamovasevara078@gmail.com
doctor of philosophy in philology, (PhD)
Fergana State University
<https://orcid.org/0000-0002-8663-6039>

Annotation. In the creation of a historical novel, the attention of the creator to the thematic diversity of a work of fiction further increases its artistic value. While most prominent literary scholars of the past period attribute the emergence of the historical novel to an innovative, idiosyncratic phenomenon, the French classics do not approve of the idea. They argue that the fact that the writer can only describe the reality he witnessed with truth is that in the opposite case it will be not a historical work, but a complex of fictions.

Keywords: historical novel genre, M.Bakhtin, U. Shakespeare, F.Schiertt's tragedies, V.Scott, J.Golsuorsi, L.N. Tolstoy.

Теоретические основы узбекского и английского исторических романов

Усманова Севара Султановна,
mahkamovasevara078@gmail.com
доктор философии по филологии, (PhD)
Ферганский государственный университет
<https://orcid.org/0000-0002-8663-6039>

Аннотация. Тот факт, что при создании исторического романа создатель обращает внимание на тематическое разнообразие художественного произведения, еще больше повышает его художественную ценность. Большинство выдающихся литературоведов прошлого связывают появление исторического романа с новаторским, оригинальным явлением, в то время как французские классики не одобряют эту идею. Они утверждают, что писатель может только правдиво изобразить реальность, свидетелем которой он является, иначе это будет не исторический шедевр, а комплекс вымыслов.

Ключевые слова: жанр исторического романа, М.Бахтин, У. Шекспир, трагедии Ф. Ширтта, В. Скотт, Дж. Голсуорси, Л.Н. Толстой.

Jahon adabiyotshunosligi ta'maddunida tarixiy roman poetikasi, badiiy asarning shakl va mazmun birligi, asar syujeti va kompozitsiyasi, mavzu va g'oya hamohangligi, tarixiy haqiqat va badiiy to'qima mutanosibligi, badiiy asar tili kabi masalalar, o'z vaqtida tadqiq etilgan. Bunda olimlarimiz jahon adabiyotshunosligidagi ilg'or fikr va mulohazalariga, adabiyotimizdagi ilmiy yutuqlarga nazariy hamda amaliy jihatdan tayanishgan. Xususan, tarixiy roman yaratilishida ijodkor badiiy asarning tematik jihatdan xilma-xilligiga e'tibor qaratishi, uning badiiy qimmatini yanada oshiradi.

XIX asrda paydo bo'lgan tarixiy roman janri shakllanishi baxs munozaralarga sabab bo'lgan. O'tmish davrning taniqli adabiyotshunoslarining aksariyati tarixiy romanning paydo bo'lishini innovatsion, o'ziga xos hodisa bilan bog'lashsa, fransuz klassiklari esa fikrni ma'qullamaydilar. Ular yozuvchi faqat o'zi guvoh bo'lgan voqelikni haqiqat bilan tasvirlashi mumkinligini aks xolda bu tarixiy asar emas balki, uydurmalar majmuasi bo'ladi deb ta'kidlaydilar. Keyinchalik adabiyotshunoslik doiralarida tarixiy romanni alohida janrga ajratish zarurligi haqida munozaralar boshlanadi. Bu borada adabiyotshunos G.Lukacs realist yozuvchilar ijodini tahlil qilgan ekan, tarixiy roman negizida uni ijtimoiy romanlardan ajratib turuvchi o'ziga xos xususiyatlar yo'q, degan xulosaga keladi. Uning ta'kidlashicha, "faqat tarixiy asarda bo'ladigan mazmunan ham, shaklan ham asosiy muammoni aniqlash mumkin emas". Shu kabi fikrlar professor V.D.Oskotskiyning "Roman va tarix" asarida o'z aksini topgan. Unda tarixiy nasrni janr sifatida emas, balki tipik barqarorlik sifatida ajratib ko'rsatish zarurligini ta'kidlaydi: "Tarixiy roman mazmunan ham, shaklan ham o'ziga xos immanent qonuniyatlari asosida rivojlanayotgan epik turning mustaqil hamda alohida turi sifatida ajratib ko'rsatishga asos bo'la olmaydi".

Dunyo adabiyotshunosligida tarixiy romanga turlicha ta'rif beriladi. Professor F.B. Beshukova tarixiy roman - iborasi keng tarqalganiga qaramay uni adabiy termin deb bo'lmaydi, va unda tuzilishiga ko'ra umumiy tasavvurni o'z ichiga olgan janr strukturasi mavjud emas deya e'tirof etadi. Tarixiy roman o'tmishda bo'lgan voqealar fonida yuzaga kelgan janr xisoblanadi. Tarixiy roman muallifidan nafaqat ijodkorlik balki, tarix bilan hamnafaslikni talab etadi. Ushbu janrda ijod qilish jarayonida yozuvchi ham san'atkor, tarixchi, geograf, faylasuf va analitik bilimlar talab etadi. Ijodkor asarda o'tmish voqealarini qay darajada haqiqatga yaqin bo'lishi, obrazlarni tasvirlash, badiiy to'qimani qanchalik haqiqatga mos ekanligi, shuningdek, asar poetikasida badiiy psixologizm kabi masalalarga bo'lgan e'tibori, ijodkorni professionalligidan dalolat beradi.

Tarixiy roman genezisi xususida rus adabiyotshunosi M.Baxtin roman janrining ilk shakllari xalq og'zaki ijodida yuzaga kelgan, deb hisoblaydi. Gegel romanning shakllanishini epos bilan bog'lagan bo'lsa, V.Kojinov XV asrda Germaniyada yaratilgan shvanklarning xalq kitobidan boshlangan, deb hisoblaydi.

Demak, yuqoridagi fikrlarga e'tiroz sifatida, tarixiy roman janr jihatidan o'ziga xos mazmun va shaklga ega.

Ma'lumki, tarixiy roman insonlarga qahramonlar va qiziqarli syujet orqali o'tgan davrlar va tarixiy voqealarni yaxshiroq tushunishga imkon beradigan muhim janrdir. Bundan tashqari, adabiyot, madaniyat, fan va texnologiyaning tarixiy jihatlarini o'rganishda ham samaralidir.

Tarixiy romanning janr xususiyatlari quyidagicha belgilanadi:

- Syujetning asosi haqiqiy tarixiy voqealardan iborat bo'lishi;
- Muallif tarixiy hujjatlar, manbalarga tayanishi;
- Romanda tarixiy faktlar va badiiy to'qima birlashtirilishi;
- Qahramonlar ham haqiqiy, ham to'qima obrazlar bo'lishi mumkinligi;
- Muallif o'zi tasvirlagan tarixiy voqealarga o'z nuqtai nazaridan o'tkazib munosabat bildirishi;

- Roman tasvirlanayotgan davrga xos bo'lgan tilda yozilishi kerak.

Tarixiy romanning o'ziga xos xususiyatlari ma'lum bir muallifga, davrga va voqea joyiga qarab farq qilishi mumkin. Bunda asar uni janr sifatida aniqlashga yordam beradigan bir nechta umumiy xususiyatlarga ega bo'ladi. Ingliz adabiyotshunos olim Hayden Uayt quyidagicha tasniflaydi:

Tarixiy fon: tarixiy roman haqiqiy tarixiy voqealar, davr va joyga asoslangan bo'lishi kerak. Muallif o'zi tasvirlagan davrni yaxshi bilishi va o'z bilimlaridan ishonchli tarixiy muhitni yaratish uchun foydalanishi kerak.

Xayoliy personajlar: syujetni yaratish uchun muallif haqiqiy tarixiy personajlar bilan o'zaro aloqada bo'lishi mumkin bo'lgan xayoliy personajlardan foydalanishi mumkin. Xayoliy personajlardan keskinlik, drama va romantikani yaratish uchun foydalanish mumkin.

Realizm: tarixiy roman ishonchli va realistlik bo'lishi kerak. Muallif o'sha davrning kundalik hayoti, urf-odatlarini, tili va madaniyatini tasvirlash uchun davr va joy haqidagi bilimlaridan foydalanishi kerak.

Voqealar tavsifi: tarixiy roman tarixiy voqealarni o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun tasvirlashi kerak. Muallif murakkab siyosiy va ijtimoiy voqealarni tasvirlash uchun aniq va sodda tildan foydalanishi kerak.

Romantika: tarixiy roman sevgi hikoyalari va sarguzashtlar kabi romantik elementlarni o'z ichiga olishi mumkin. Romantikadan syujetga qiziqish va keskinlik yaratish uchun foydalanish mumkin.

Haqiqiy faktlar: tarixiy roman haqiqiy faktlarga asoslangan bo'lishi kerak. Ishonchli hikoyani yaratish uchun muallif tarixiy manbalardan foydalanishi kerak. Biroq, muallif qiziqarli hikoya yaratish uchun ba'zi tafsilotlarni o'zgartirishi mumkin.

Ijtimoiy tanqid: tarixiy roman o'sha davrdagi muammolar va muammolarni aks ettiruvchi ijtimoiy tanqid elementlarini o'z ichiga olishi mumkin. Muallif ijtimoiy muammolar haqida o'z fikrlarini bildirish uchun xayoliy personajlar va voqealardan foydalanishi mumkin.

Epik masshtab: tarixiy roman turli xil belgilar va voqealarni tasvirlaydigan epik miqyosga ega bo'lishi mumkin. Bu siyosiy o'zgarishlar, urushlar, madaniy siljishlar va boshqa muhim voqealar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Inson tabiatini o'rganish: tarixiy roman tarixiy voqealar kontekstida inson tabiati va insoniy munosabatlarni o'rganishi mumkin. Muallif sevgi, xiyonat, sadoqat va qurbonlik kabi mavzularni o'rganish uchun xayoliy qahramonlardan foydalanishi mumkin.

Ta'lim funktsiyasi: tarixiy roman bo'lishi mumkin O'quv funktsiyasi, o'quvchilarga tarixiy voqealar va davrlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Muallif davr haqidagi bilimlaridan o'quvchilarga yangi bilimlarni berish va ularning tarix haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirish uchun foydalanishi mumkin.

Bundan ko'rinib turibdiki, tarixiy romanning asosiy elementlaridan biri bu syujet rivojlanadigan tarixiy fondir. Muallif ishonchli tarixiy muhitni yaratish uchun o'z tarixining davri va joyini yaxshi o'rganishi kerak. Bunga madaniyat, til, urf-odatlar, din, siyosiy tuzilmalar va personajlar hayotiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan boshqa tafsilotlarni o'rganish kiradi.

Tarixiy romanda ham haqiqiy, ham xayoliy personajlar bo'lishi mumkin. Haqiqiy qahramonlar tarixiy shaxslar, siyosiy rahbarlar yoki o'sha davrning boshqa mashhurlari bo'lishi mumkin. Xayoliy personajlardan qo'shimcha drama va romantikani yaratish va o'quvchiga tarixiy davrda yashashga yordam berish uchun foydalanish mumkin.

Tarixiy romanda sevgi hikoyalari, fitnalar, sarguzashtlar, janglar, siyosiy fitnalar va sirlarni o'z ichiga olgan ko'plab syujet elementlari bo'lishi mumkin. O'quvchilar o'qishdan uzoqlashmasliklari uchun syujet qiziqarli va hayajonli bo'lishi muhimdir.

Tarixiy romanning asosiy vazifalaridan biri tarixiy voqelikni faktlarga tayangan holda o'rganishdir. Tarixiy roman o'quvchiga tarixiy voqealar va davrlarni yaxshiroq tushunishga, yangi

bilimlarni berishga va tarixni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Muallif davr haqidagi bilimlaridan o'quvchiga tarixiy voqealar va personajlar haqida chuqurroq tushuncha berish uchun foydalanishi mumkin.

Shuningdek, tarixiy roman ijtimoiy tanqid va inson tabiatini o'rganish elementlarini ham o'z ichiga oladi. Muallif o'zining xayoliy qahramonlari va voqealaridan ijtimoiy masalalar bo'yicha o'z fikrlarini bildirish va sevgi, xiyonat, sadoqat va qurbonlik kabi mavzularni o'rganish uchun foydalanishi mumkin.

Umuman olganda, tarixiy roman-bu tarixiy faktlar, xayoliy personajlar va voqealarning kombinatsiyasi bo'lgan janr. U syujet va mavzularning turli elementlariga ega bo'lishi mumkin, ammo umumiy maqsad o'quvchiga tarixiy voqealar va davrlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradigan qiziqarli hikoyani yaratishdir.

Badiiy adabiyotning asosiy vazifalaridan biri tarixiy o'tmishda sodir bo'lgan voqealar, yaqin yoki olis o'tmishda yashagan tarixiy shaxslarga bag'ishlangan asarlar yaratishdir. Ilmiy tadqiqotlardan farqli o'laroq, yozuvchi yoki shoir tarixiy mavzudagi asarda tarix haqiqatiga suyangan holda to'qimadan ham samarali foydalanadi. Professor Naim Karimov yozuvchi yoki shoir tarixiy shaxslar bilan birga shu shaxslar obrazini yorqin mujassamlantirish, tasvir etilayotgan davr manzarasini keng va atroflicha yoritish maqsadida to'qima qahramonlar obrazini asarga olib kirish orqali, tarixiy mavzuda asar yozuvchi muallifdan tasvir etilayotgan davr hayotini yoki tarixiy shaxsning hayoti va ijodini tarixiy faktlar (arxiv materiallari, xotiralar va h.k.) asosida o'rganish, shu davrning tarixiy shukuhini haqqoniy yoritish, qahramonlar tilida o'sha davr kishilari nutqiga xos xususiyatlarni ifodalab beradi.

Badiiy adabiyotning asosiy vazifalaridan biri tarixiy o'tmishda sodir bo'lgan voqealar, yaqin yoki olis o'tmishda yashagan tarixiy shaxslarga bag'ishlangan asarlar yaratishdir. Ilmiy tadqiqotlardan farqli o'laroq, yozuvchi yoki shoir tarixiy mavzudagi asarda tarix haqiqatiga suyangan holda to'qimadan ham samarali foydalanadi. Yozuvchi yoki shoir tarixiy shaxslar bilan birga shu shaxslar obrazini yorqin mujassamlantirish, tasvir etilayotgan davr manzarasini keng va atroflicha yoritish maqsadida to'qima qahramonlar obrazini asarga olib kiradi. Tarixiy mavzuda asar yozuvchi muallifdan tasvir etilayotgan davr hayotini yoki tarixiy shaxsning hayoti va faoliyatini tarix hujjatlari (arxiv materiallari, xotiralar va h.k.) asosida o'rganish, shu davrning tarixiy koloritini haqqoniy ifodalash, personajlar nutqida o'sha davr kishilari tiliga xos xususiyatlarni aks ettirish talab etiladi. Yozuvchi yoki shoarning tarixiy mavzuga murojaat etishdan maqsadi, kitobxonlarni tarixiy o'tmishdagi muhim voqealar, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati bilan tanishtirish, ularda o'z xalqining tarixiy o'tmishiga nisbatan hurmat tuyg'usini uyg'otish va shu yo'l bilan ma'rifatli avlodni tarbiyalash; zamondoshlarni tarixiy o'tmish voqealaridan, tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatidagi ibratli tomonlardan saboq olishga undash; bugungi voqelikdagi ayrim noxush voqea va hodisalarga tarixiy o'tmish voqealarini tasvirlash orqali munosabat bildirishdir.

Tarixiy o'tmish mavzui asosan nasrning roman, qissa va hikoya, dramaturgiyaning tragediya va drama, shuningdek, she'riyatning doston, ballada, lirik she'r kabi janrlarida yoritiladi. Jahon adabiyotida tarixiy o'tmish mavzui U. Shekspir va F.Shiertr tragediyalari, V.Skott, J.Golsuorsi, L.N.Tolstoy va boshqa yozuvchilarning roman larida katta mahorat bilan yoritilgan.

Jahon adabiyotidagi tarixiy o'tmish hayotidan olingan ayrim asarlar, masalan A.Dyuma romanlari yoki A.S. Pushkinning „kichik tragediyalar“ida tarixiy haqiqatdan chekinish, hatto tarixiy haqiqatga zid hodisalarni tasvirlash hollari uchraydi. A.S.Pushkin „Motsart va Salyeri“ asarida buyuk nemis kompozitorini Salyeri tomonidan zaharlangan, deb Motsartning o'limi sababini mutlaqo noto'g'ri talqin qilgan. Bunday hollar jahon adabiyotida shu vaqtgacha yozuvchining badiiy niyati bilan bog'liq holda izohlab kelinadi. Ammo Tarixiy janrning taraqqiy etishi bilan yozuvchi yoki shoirdan tarix haqiqatiga sodiqlik talab etila boshladi.

Ingliz tarixiy romanlari tadrijiy taraqqiyotini adabiyotshunos olim N.Mixalskaya va G. Anikinlar quyidagicha davrlashtiradi:

1. Ilk o'rta asrlar yoki Anglo-Sakson (450-1066) Beovulf poemasi

2. O'rta asrlar (1066-1500)
3. Uyg'onish va Rennassans (1550-1660)
  - 1) Tyudorlar davri (1500-1603)
  - 2) Elizaveta davri (1500-1603)
  - 3) Yakov I davri (1603-1625)
  - 4) Karl I (1625-1649)
  - 5) Puritan davri (1649-166)
4. Neklassisizm (1660-1785)
5. Romantizm (1785-1830)
6. Viktorian davri (1830-1901)
7. Modernizm davri (1901-1960)
8. Postmodernizm davri (1960-bugungi kunga qadar)

Angliyada tarixiy roman asosan romantizm davri adabiyotida rivojlandi. Volter Skott, Djeyn Ostin, Bayron, Robert Berns kabi darg'alar ijodi ana shu davrga to'g'ri keladi. Tarixiy romanlar otasi Volter Skott asarlari xam romantizm davrida yuksalgan. Demak Angliyada tarixiy roman rivoji O'zbek adabiyotiga qaraganda 2-3 asr avvalroq ravnaq topgan.

O'zbek tarixiy romanlarini professor N.Rahmon quyidagicha davrlashtirish mumkin:

1. Ilk yozma manbalar davri (O'rxun-Esanoy bitiklari V-VIII asrlar, Bilka Hoqon bitiklari, Tunyuquq.)

2. Tarixiy asarlarning taraqqiyot bosqichlari (XI-XV asrlar)
3. Yangilanish va takomil davri (XIX-XX asr boshlarigacha)

Shu o'rinda professor Z.Raximovning O'zbek tarixiy romanlari tadrijiy taraqqiyotini poetik xususiyatlaridan kelib chiqib, quyidagicha davrlashtirilganligini inobatga olsak, yahlit xolda tarixiy romanlarning shakllanish va rivojlanish davri bosqichlari to'la namoyon bo'ladi.

1. Ilk izlanishlar davri (XX asrning 10-yillari).
2. Yuzaga kelish va shakllanish davri (20-30-yillar).
3. O'zgarish va yangilanishlar davri (40-60-yillar).
4. Taraqqiyot davri (70-80-yillar).
5. Mustaqillik davri adabiyoti (90-yillardan hozirgacha).

O'rxun-Esanoy yozma yodgorliklari qadimgi turkiy adabiyotning namunasi, o'ziga xos bir qatlami va yo'nalishi sifatida turkiyshunoslikda o'rganilgan. Bu yodgorliklarni tizimli ravishda ilk yozma adabiyotning namunasi sifatida o'rganishni boshlab bergan olim rossiyalik olim I.V.Steblevadir. Yurtimizda ham Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarni tadbiq qilish va tadqiqot ishlari olib borishda ma'lum ishlar amalga oshirilgan. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. N.Rahmonov O'rxun-Esanoy yodgorliklarining turkiy eposlardan o'sib chiqqan asar ekanligini aytib, yodgorliklarni o'rganish asnosida o'zbek xalqi tarixini o'rganishni uzoq asrlardan boshlash kerakligi ta'kidlaydi. Turk xoqonligi madaniyatini o'rganib, shahzodalar Kultegin, Bilgaxoqon va maslahatchi To'nyuquqning qahramonliklari, vatanparvarligi, xalq taqdirini o'zinikidan ustun qo'yish hislatlarini bizga uzoq o'tmishdan qolgan meros ekanligiga e'tibor qaratadi. Turkiy-run yozuvida bitilgan bitiklar O'zbekiston hududidan ham anchagina topilganini, ularning ma'nolarini asarlarida ko'rsatib berdi. Mazkur yodgorliklar tarixiy shaxslarning va ularga xos qahramonlarning badiiy ifodasi sifatida tarixiy mavzudagi asarlarning yaratilish debochasi deb aytishimiz mumkin.

Tarixiy asarlarning taraqqiyot bosqichlari XI-XV asrlarda o'ziga xos ravishda shakllanib bordi.

O'zbek mumtoz adabiyotida ilk bor malika obrazi Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu Lug'atut Turk" asarida tasvirlandi:

Turkan qatun qutina
Tegur mendin qoshig'
Ashg'il sizniq tabug'chi
Otnur jaqi tabug'

(Malika (shoh) xotinga mendan maqto'v qasida etkur va xodimingiz yangi xizmat bilan yo'llanadi, deb ayt).

To'rtlikda keltirilgan Turkan qatun (asli Terkan „oliy nasabli“, „zodagon oilaga xos“, „xotun“ — malika) Xorazmshoxlar sulolasining so'nggi hukmdori Alouddin Muhammad Xorazmshohning onasi.

Juvayniyning ta'kidlashicha, Turkon xotun qang'li urug'idan bo'lgan xoni Aqran (Jonkishi)ning qizi edi. Tarixiy manbalarda ta'kidlanishicha, Sulton Muhammad hukmronligi davrida Turkon xotun saltanat ishlarida yetakchi mavqeni egallagan, uning farmoyishlari va maslahatlari o'g'li tomonidan so'zsiz bajarilgan. Turkon xotun nafaqat sulton, balki **moliyaviy** ishlar, arkoni davlat va saroy amaldorlari ustidan ham hukmronlik qilgan.

Buyuk mutafakkir Mir Alisher Navoiy qalamiga mansub „Tarixi anbiyo va hukamo“ asari anbiyolar, avliyolar, ilm egalari va donishmandlar tarixini o'rganishga bag'ishlangan. Asar ikki bo'limdan iborat bo'lib, dastlab „Tarixi anbiyo“ -payg'ambarlar tarixi, so'ng „hukamo“ - hakimlar va donishmandlar haqidagi ma'lumotlar keltiriladi. Kitobda ilk payg'ambar Odam atodan boshlab, 59 ta payg'ambarlar va valiyalar, 4 ta obid va 13 ta olim haqida to'xtalib o'tilgan.

Alisher Navoiyning „Tarixi mulki Ajam“ („Arab bo'lmagan shohlar tarixi“) asari o'z davri nuqtai nazaridan ilmiy faktlar asosida asoslangan asardir. Asarda Eron va Turon mulkida hukmronlik qilgan to'rt sulola: peshdodiylar, kayoniylar, ashkoniylar, sosoniylar tarixi batafsil hikoya qilinadi.

An'anaga muvofiq tarix Odam Ato (a.s.) davriga bog'liq ravishda talqin qilinadi. Alisher Navoiy mazkur asarda „Nizomu-t-tavorix“, „Jomeu-t-tavorixi Jaloliy“, „Nasihatu-l-muluk“, „Jovidon xirad“, „Odob ul arab va al furus“, „Guzida“, „Muntahab“, „Devonun nasab“ kabi manbalardan foydalanadi va Banokatiy, imom Muhammad G'azzoliy, Tabariy, Ali Miskavayh, Qozi Barzoviy kabi tarixchi olimlarning nomlarini keltirib, ma'lumotlarni ularning asarlaridan olganini aytib o'tadi. Shoirlardan Abulqosim Firdavsiy va uning „Shohnoma“siga ko'proq murojaat qiladi. Iskandar haqidagi qissada esa xamsanavislar Xusrav Dehlaviy, Nizomiy Ganjaviyning qarashlarini keltirib o'tadi.

Darhaqiqat, Alisher Navoiy mazkur asarida tarixga oid juda qiziqarli va ahamiyatli ko'plab ma'lumotlarni beradi. Balx, Bobil, Nishopur, Marv, Samarqand va yana o'nlab shaharlarni bunyod qilgan shohlar, Navro'z bayramining kelib chiqishi, ro'zaning paydo bo'lishi, butparastlikning sabablari bilan bog'liq voqealar shular jumlasidandir.

Navoiy „Tarixi mulki Ajam“ asari orqali tarix bilimdoni qiyofasida namoyon bo'ladi. Asardagi yuzlab geografik nomlar, yuzlab shaxslarning ismi-sharifi hamda yuzlab voqealar muallifning kuchli xotirasidan ham darak beradi.

XVI-XVIII asr adabiy muhitini o'rganish, unga to'g'ri baho berish va tahlil etish uchun, albatta, o'sha davrda yaratilgan ilmiy, adabiy, tarixiy manbalarni mukammal o'rganishni taqazo etiladi. Chunki ular davrning ijtimoiy-siyosiy xayoti, tarixiy sharoiti, adabiy muhiti hakida ma'lumot berib, falsafiy, ijtimoiy qarashlarni tahlil etish uchun muhimdir.

Bunday asarlar sirasiga Xofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma", muallifi noma'lum "Tavorixi uzida-nusratnoma", Kamoliddin Binoiyning "Shayboniynoma", Gulbadanbegimning "Xumoyunnoma", Boburning "Boburnoma", Zaynidsin Maxmud Vosifiyning "Badoe ul-vaqoe" kiritish mumkin.

Xusayn Voiz Koshifiyning "Rashaxot aynul-xayot", Xasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri axbob", Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro", Malexo Samarqandiyning "Muzakkiri asxob", Fazliy Namangoniyning "Majmuai shoiron", Vozexning "Tuhat ul-ahbob", Muxammad Yusuf Munshiyning "Tarixi Mukadimxoniy", Mirmuxammad Amin Buxoriyning "Ubaydullonoma", Xakimxon Turaning "Muntaxab ut-tavorix", Munis, Ogaxiy, Abulgozining tarixiy asarlarini kiritish mumkin. Bu asarlarning mohiyati fakt davrning muhim tarixiy, siyosiy hodisalari haqida ma'lumot berish bilangina cheklanmaydi. Balki, u asarlar keng qamrovli, qomusiy mazmunga egadir. Ularda zamonning adabiy va madaniy hayotiga, iqtisodiyotiga, etnografiya, toponimiyasiga doir ma'lumotlarni ham uchratish mumkin. Shunday muhim asarlardan biri Xofiz Tanish Buxoriyning

“Abdullanoma”sidir. U tugallanmay qolgan bo‘lsada, XVI asr hayoti borasida batafsil tasavvur uyg‘ota oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Lukach G. Istoricheskiy roman. <https://lukach-georg/istoricheskij-roman.ru>
2. Oskoskiy V.D. Roman i istoriya: tradisii i novatorstvo sovetского istoricheskogo romana. - M.: Xudojestvennaya literatura, 1980. - 384 s.
3. Malkina V.Y. Poetika istoricheskogo romana: Problema invarianta i tipologiya janra. – Tver: Tver. gos. un-t, 2002. – 140 s.
4. White, Hayden V. “Introduction: Historical Fiction, Fictional History, and Historical Reality.” *Rethinking History* 9 (2005): 147 - 157.
5. Stocker, Bryony D.. “Historical Fiction: Towards A Definition.” (2019).
6. N. Karimov. Quyosh bilan oy. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/naim-karimov-quyosh-bilan-oy.html>.
7. Mixalskaya Nina Pavlovna, Anikin Gennadiy Viktorovich. Istoriya angliyskoy literaturi. Uchebnik dlya gumanitarnix fakultetov visshix uchebnix zavedeniy. M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya», 1998.
8. O'zbek adabiyoti tarixi (Eng qadimgi davrlardan XV asrning birinchi yarmigacha). *Nasimxon Rahmonov*. 73. Nashr turi: O'quv adabiyot. 2016.
9. N. Rahmonov. Ko‘hna bitigtoshlar. — T.: 1990:
10. M. Qoshg‘ariy. Devon Lug‘otut Turk. B-357
11. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2000.
12. Yusupova D. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Alisher Navoiy davri). –T. Akademi nashr. 2013.